

Олена КОЖОЛЯНКО

ЕЛЕМЕНТИ ВЕСІЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ В КОНТЕКСТІ ПОХОРОННОГО ОБРЯДУ УКРАЇНЦІВ БУКОВИНИ

У статті розглядається змістова та формальна подібність поховального та весільного обрядів у випадку смерті неодружених. На матеріалі загальноукраїнської традиції висвітлено елементи весільної обрядовості в контексті поховального обряду. Основна увага приділяється поховальній обрядовості українців Буковини.

Ключові слова: весілля, похорон, поховальний обряд, Буковина, весільне вбрання.

Олена КОЖОЛЯНКО

ЭЛЕМЕНТЫ СВАДЕБНОЙ ОБРЯДНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ПОХОРОННОГО ОБРЯДА УКРАИНЦЕВ БУКОВИНЫ

В статье рассмотрены содержательное и формальное сходство похоронного и свадебного обрядов в случае смерти неженатых. На материале общукраинской традиции освещены элементы свадебной обрядности в контексте похоронного обряда. Основное внимание уделено похоронной обрядности украинцев Буковины.

Ключевые слова: свадьба, похороны, похоронный обряд, Буковина, свадебная одежда.

Olena KOJOLIANKO

ELEMENTS OF THE MARRIAGE CEREMONY IN THE CONTEXT OF THE BURIAL RITE BUKOVYNIAN UKRAINIANS

In the article content and formal similarity burial and wedding ceremonies in the singles event of the death. In the tradition of the all the material elements of the marriage ceremony highlighted in the context of burial ritual. The focus is on funeral rites of Bukovynian Ukrainians.

Key words: wedding, funeral, burial ritual, Bukovina, wedding dress.

В традиційній культурі українців поховально-поминальна обрядовість є однією з найконсервативніших, і це дає змогу використовувати її як джерело для вивчення різноманітних сфер життя, простежити складний і тривалий шлях еволюції і трансформації суспільства та культури. Для дослідження цих процесів потрібне відтворення поховально-поминальної обрядовості як системи, що складається з низки різноманітних обрядів.

Поховальний обряд – цінне історичне джерело, в якому потенційно закладені важливі історичні відомості. Він належить до категорії обрядів, за допомогою яких суспільство санкціонує якісний перехід людини з одного стану в інший і може бути поставлений в один ряд з ритуалами народжень, весіль, ініціацій. Цей обряд несе інформацію про демографію, соціальний устрій, генетичні взаємозв'язки давніх суспільств, а та-

кож дає можливість оцінити світогляд людей через їхнє ставлення до смерті та померлих.

У традиційній поховально-поминальній обрядовості українців реалізовувався складний комплекс уявлень морального, психологічного та релігійно-магічного характеру. Потреба віддати останню шану померлому члену родини та громади, розрядити викликану смертю емоційно-психологічну напругу, а також суто гігієнічні міркування поєднувалися в обрядах з давніми віруваннями про взаємозв'язок живих та мертвих, про душу та потойбічний світ, про померлих предків, про необхідність їх шанування та умилювання; на них нашаровувалися елементи християнського світосприйняття про загробне життя.

Поховально-поминальна обрядовість українців Буковини в основних рисах подібна до відповідної обрядовості в інших регіонах України. Разом з тим, на Буковині відзначаються деякі специфічні елементи.

Народження, весілля, похорон – отак визначає життєвий шлях і порядок перебування людини на землі народна традиція. «Уродився, оженився та вмер», – у цих словах виражено обов'язковість і послідовність кожного з найважливіших життєвих етапів. Проте, якщо кінець шляху є невідворотним, то ідея символічного початку [17, с. 225], до якого народна традиція відносить і весілля, у випадку передчасної смерті передавалася символічно оформленим весіллям.

Культурний рівень кожного народу характеризує його ставлення до свого історичного минулого, до пам'яті своїх предків, а у більш вузькому розумінні – до віддачі належної шани померлому.

З другої половини ХІХ ст., коли в Україні з'являються спочатку записи, а згодом і дослідження поховального обряду, незмінно фіксується і поховальний обряд нежонатих і незаміжніх. Дослідники повсюдно відзначають наявність у цьому випадку фрагментів весільної обрядовості, відмінності в обряді й текстах плачів. У 1861 р. А. Свидницький у статті «Великдень у Подолян» подає один з перших описів обряду «поховання-весілля», зазначаючи, що поховання парубка або дівки-відданиці називають у народі весіллям: «дав бог весілля» [23, с. 53]. Деякі питання щодо поховального обряду неодружених висвітлювалися у дослідженнях В. Гнатюка [5], В. Данилова [7], З. Кузелі [15], В. Охримовича [21], П. Чубинського [28].

Різноматична наукова спадщина В. Гнатюка містить зібраний ним і укомплектований у збірник детальний опис похоронних обрядів і звичаїв. До «Етнографічного збірника» В. Гнатюка ввійшов розділ «Похоронні звичаї та обряди». Даний розділ складається з окремих деталізованих нарисів, написаних на підставі авторських спостережень у селах Галичини, Буковини, Холмщини, Закарпаття, Курської, Київської, Чернігівської губерній та ін.

При аналізі описів похоронних обрядів ХІХ – поч. ХХ ст. чітко простежується дотримання усталених дій залежно від того, кого ховають.

Більшість авторів звертали увагу на особливості поховального обряду неодружених дівчат і хлопців, що містив елементи весільного ритуалу.

Із сучасних досліджень, варто згадати роботи Н. Гаврилюк [3, 4], О. Микитенко, Г. Кожолянка, Ю. Юрійчука, який зосередив увагу на еволюції поховального обряду на Буковині. Цінний матеріал про українське «сумне весілля» міститься у дослідженні О. Микитенко [17]. Окремі аспекти окресленої проблематики знайшли відображення в працях Г. Кожолянка [9, 10, 11, 12], І. Сандуляка [22]. Однак, попри значний науковий доробок згаданих дослідників, це питання потребує більш докладного вивчення.

Обряд влаштування символічного весілля під час похорону етнографічно зафіксований на всіх слов'янських теренах і є одним з проявів синкретичного релігійного світогляду. Однією з причин його проведення було «відшкодування» померлим неотриманого ними за життя, щоб остаточно розірвати зв'язок з живими і гарантувати їх неповернення на цей світ [19, с. 19]

Обряд похорону-весілля наявний більш чи менш у повному вигляді в усіх слов'янських традиціях і є архаїчною рисою традиційної культури, яка яскраво представлена «в українській і особливо карпатській традиціях» [24, с. 210]. У таких випадках небіжчиків одягали у вінчальний одяг і влаштовували посмертне весілля, що відзначалося бурхливими веселощами, музикою та іграми» [17, с. 225]. У росіян «для померлих дівчат вінчальний одяг був обов'язковим повсюди» [25, с. 195], а «в деяких поселеннях Пермської і Тверської губерній під час поховань дорослих дівчат їхні подружки, проводжаючи, співають весільні й вінчальні пісні» [17, с. 226]. Навіть у північноросійській традиції, де весільні елементи в поховальному обряді дістали значної редукованості, дослідник зауважує, що образ «унылой свадебки» наявний у поховальному оплакуванні [24, с. 210]. Обряд відомий також південним слов'янам, але найбільш повно він представлений у східній Сербії [17, с. 226].

Проведення похорону неодружених як весілля, імітація весільної процесії на похороні були профілактичним засобом, пов'язаним з «відшкодуванням» померлому недоданого при житті.

Традиційні уявлення про невинуватість смерті в молодому віці відбивають архаїчне розуміння непрожитого віку і визначають особливий характер поховання незаміжніх, що дістає реалізацію, перш за все, в особливому характері збирання, становлячи собою один з найбільш яскравих формальних моментів обряду. В українській традиції часто зустрічаємо свідчення, що померлу «наряджають, як під вінець» [27, с. 700], «неподружених людей одягають, як до шлюбу» [5, с. 348].

«Вбирають покійницю і розплітають коси так, як і на весіллі, тільки без музик» [5, с. 388]. «Як умирає дівчина, її одягають так, як це треба робити на весіллі: убирають у намисто, сережки, каблучку і перев'язують руку рушником; голову її квітчають, як і на весіллі» [7, с. 351]. «Як умре

дівка, то на неї надівають спідницю, хвартух, намисто, перстень, сережки, а на руки рушник вишитий, от як у молодої; далі розчісують коси і надівають на лоб стрічки; квітчають квітками голову і вінок пришивають з правого боку» [17, с. 226]. «Її вберуть хороше в сорочку, спідницю чорну та в хвартух хороший рожевий» [5, с. 389].

У випадку смерті дівчини до одруження, її ховали у весільному вбрання з чільцем [28, с. 232], про що повідомляють етнографічні та археологічні матеріали. Отже, частиною весільного вбрання невінчаної небіжчиці були чільця (вінчики) з домотканої тканини або парчевої стрічки, нерідко прикрашені вишивкою або штампованими металевими бляшками. Такі вінчики слугували основним убранням голови дівчини і незаміжньої жінки у східнослов'янському середовищі. Ці головні убори реконструюються за етнографічними матеріалами і побутують до сьогодні у деяких регіонах Гуцульщини. Так, весільний вінок нареченої з Верховинського району Івано-Франківщини включає металеве чільце, зверху на яке кладуть пряжу, яку прикрашають металевими пластинками [26, с. 176]. Весільним головним убором дівчат Буковинської Гуцульщини був вінок із штучних квітів, обов'язковими доповнюючими елементами якого виступали кольорові шерстяні нитки «поплітки», які закріплювалися біля скронь і звисали на груди, а також різнокольорові стрічки, що спадали від вінка по спині – «політики», «політки». Широко відоме не лише на Гуцульщині, а й далеко за її межами весільне «чільце» у буковинській частині Гуцульщини побутувало переважно у тих селах, які розташовувались у сусідстві із верховинськими селами Галичини.

Як і в інших регіонах України, на Буковині неодружених померлих одягали у весільне вбрання. У селах Прутсько-Дністровського межиріччя дівчину вдягали у вишиту сорочку, горботку, вишитий та обрамлений смушком або хутром тхора кептар (мінтян) [10, с. 353], на голову надягали один з побутуючих у даному селі дівочий головний убір (вінок, дьорданик, карабулю, коди).

В передгірній зоні головний убір померлої дівчини складав «дьорданник», «дьордан» із стрічками-кодами.

У селах Верхнього Буковинського Попруття та Буковинського Поділля померлій дівчині на голову надягали убір під назвою «капелюшиння» з травою ковили («шовкова трава», «боже тіло») та нанизаними на стрічку дрібними монетами – «марки» та 4 великих – «шустки», шовкові китиці – «китички» [14, с. 148-150].

На Гуцульщині на голову небіжчиків-дівчат надягали вінок із штучних квітів, кольорових вовняних ниток, які прикріплювалися біля скронь і спускалися на груди, та стрічок «політок», що спадали на спину. У причеремоських селах Буковинської Гуцульщини померлій дівчині надягали весільний головний убір «чільце», виготовлене зі штучних квітів, кольорових ниток і золотих монет або хрестиків, які спускалися рядочком на чоло.

На терені всієї Буковини обов'язковим компонентом головного убору померлої дівчини був барвінковий вінок. Якщо в справжньому весіллі барвінкові листочки покривали золотистою фарбою, то у поховальному обряді використовували барвінок з природними, зеленого кольору, листками. Лише на Буковинській Гуцульщині поряд із зеленими листочками барвінку вкладали золотисті штучні листочки. В селі Подвірне, що розташоване у Нижньому Буковинському Попрутті, померлій дівчині робили вінок з білих квітів.

Українці Буковини померлого хлопця також одягали у весільний одяг. Готували весільну квітку-вінок, чіпляли її до сорочки на грудях, поряд з головою клали капелюха, прикрашеного весільною квіткою-серцем або пером павича. Під подушку клали гребінець та хустину. На середній палець правої руки надівали перстень, зроблений з воску (в той час як у багатьох місцевостях України це був металевий перстень) [31, с. 131]. До цієї ж руки прив'язували хустину-ширинку. Дівчині до руки прив'язували весільного рушника. На ознаку незайманості дівчини її тіло прикрашають квітами та вінком із барвінку, а парубкові такий же вінок пришивають до шапки.

«Парубка одягають в сорочку, штани й підперезують поясом, в головах кладуть шапку і до шапки пришивають вінок. Шапки і вінка не кладуть в домовину, а оставляють» [28, с. 703]. «Вдягають покійника, як молодого: до боку чіпляють квітку, на палець роблять перстень з воску. Раніш клали в труну й шапку, тепер цього вже не роблять» [5, с. 387]. В інших випадках шапку, до якої пришивають «квітку», кладуть у труну [1, с.249].

У випадку, якщо одяг померлих неодружених не відрізнявся від одружених, їхній особливий статус відзначався обрядовими реаліями: «Дівок і парубків убирають так само, а до того на голову дають вінці з барвінку, до руки прив'язують ручник (білу хустку), а на палець дають восковий перстень» [5, с. 383]. Обов'язковим весільним атрибутом є при цьому обручка: «Померлим, як парубку, так і дівчині, на палець надівають обручечку... обов'язково металеву; однаково, як тому, так і другій, до боку чіпляють «хустку», подібно до того, як чіпляють хустку до боку – нареченому і нареченій під час весілля» [1, с. 249]. «Як дівчині, так і парубку на середній палець правої руки надівають металеву обручку; між тим як одруженому чоловікові та одруженій жінці обручку не надівають» [31, с. 131].

До низки ритуальних предметів і обов'язкових елементів весільного вбрання належить вінок молодого, який в обряді похорону-весілля стає головним розрізняючим знаком померлого. Як відомо, у весільному обряді саме весільний вінок визначає статус нареченої у передшлюбній обрядовості, а обряд плетіння вінка надає всім наступним обрядодіям публічного характеру. Весільний вінок, поряд з іншими весільними атрибутами, що мають форму кола (обручка, калач, коровай), є символом шлюбу [17, с. 231]. «Як умре дівчина, то роблять вінок такий, як весільний, і

вдягають на голову, на розплетені коси. Другий вінок роблять з тих квіток і з того зілля, які померла любила і розводила у своїм садку або на городі» [5, с. 388]. Померлу дівчину вбирають, як наречену до вінця; волосся розпускають по плечах, а на голову одягають «бинди» (стрічки) і вінок, залежно від доби року, зі штучних або живих квітів [1, с. 249; 21, с. 37]; «розплітають і розчісують волосся, кладуть на голову стрічки й вінок та прикрашають голову зеленню та квітами» [31, с. 131; 5, с. 394]. Вінок роблять і для померлого парубка. Так, якщо помер хлопець, то з правого боку до шапки пришпилюють позліткою прикрашену зірку з барвінку. Це називають вінком для парубка [5, с. 349, 373].

Вінок може прикрашати також могилу: «На гріб хлопців і дівчат дають вінок із зілля, переплітений стяжками (биндами) з паперу» [5, с. 376]. Вінок позначає соціальний статус небіжчика і вказує на те, що той помер, не взявши шлюбу, що й мав компенсувати обряд. Крім «кирки» – головного убору заміжньої жінки, вінок також клали на голову небіжчиці, що народила позашлюбну дитину [5, с. 349].

Накладання вінка у весільному обряді супроводжується ритуальним розплетенням коси як символу дівочості. У поховальному обряді розплітання коси є обов'язковим як для померлої дівчини, так і для заміжньої жінки. Відповідно до традиційних уявлень, «волосся в коси заплітають ни годить ся, бо з заплетеними косами Бог ни прийме в рай. Всі святі жєнщини в раю обитають простоволосими, нїяких присосок там ни полагаїть ся» [5, с. 410]. Разом з тим, якщо сама вимога є загальною і обов'язковою, то у заміжніх «коси не заплітають, а підвертають волосся на голову, згинають його пополам або тричі і потім голову пов'язують чорною хусткою». У той же час «дівчатам теж кіс не заплітають, а все волосся розчешуть і розділять його на двоє пасом, потім ті пасма простілають на груди, одно з одного боку, а друге з другого». Більш того, сам характер пов'язування голови заміжнім у поховальному обряді слугував означенням їхнього вікового й соціального статусу.

Ритуальне розплітання волосся є, на думку О. Микитенко, ізосемантичним ритуальному застриженню (у весільному обряді) або зрізанню волосся (у поховальному, особливо на ознаку трауру). Разом з тим волосся, виступаючи як заступник небіжчика, могло ставати самостійним агентом поховального обряду. Так, наприклад, у південних слов'ян зустрічались випадки, коли якщо не могли поховати самого небіжчика, нерідко чинили обряд поховання пасма його волосся [17, с. 232].

Крім вінка, до основних атрибутів весільного обряду належать весільне деревце, коровай і короґва. Їхня наявність в обряді похорону-весілля простежується на території практично всієї України. Обряду завивання весільного деревця, «гільця», українці надають такого самого значення, як і обряду плетіння вінка. В Україні гільце виробляли з верхівки сосни, ялини, вишні, черешні. В лісостепових, поліських, окремих гірських регіонах було розповсюджене соснове, частково ялинкове чи смерекове

гільце. У перехідних зонах від лісостепу до південних степів України для гільця використовували взимку сосну, а влітку – вишню, черешню. В окремих районах Полтавської, Кіровоградської, Херсонської областей гільце робили здебільшого з верхівки вишні [2, с. 63]. Найчастіше для виготовлення деревця на Буковині використовувалась верхівка сосни, ялини, вишні або яблуні [13, с. 99].

У випадку смерті незаміжніх і нежонатих роблять гільце з сосни, уквітчане квітками калини, барвінку, житом, просом та ячмінем [7, с. 351]; таке деревце кладуть біля голови небіжчика [5, с. 309] на столі [5, с. 329]; «лагодє деревця и затикают в хлібу або зерні в зголовах» [5, с. 263]; «у голови ставлять ялинку, котру з похороном відносять на гріб» [5, с. 310].

З гільцем, яке символізувало прощання з дівуванням і парубкуванням, наприкінці справжнього весілля виконувалися певні обрядові дії: розламування гілок, роздавання їх між друзками, розбирання прикрас з весільного деревця, спалювання його або винесення на дах хати, як це прийнято у західних слов'ян, зокрема у поляків [6, с. 204]. Всі ці обрядодії мали сприяти щасливому подружньому життю молодих. Так, його розбирали, «щоб ніхто не міг нашкодити молодим». Весільне деревце, з яким молодий приходив за молодою, старший дружба кидав на дах хати, щоб ніхто не міг його дістати. Коли молодий забирав молоду до себе додому, старший дружба забирав гільце і з ним супроводжував молодих до дому молодого, де гільце розривали на частини, «бо вони (молодий і молода) вже не молоді», і роздавали присутнім.

Комплекс обрядових дій навколо гільця наприкінці весілля позначений символом прощання з дівуванням (спалювання, розривання, розламування); він відомий також іншим слов'янським народам, зокрема росіянам, болгарам.

Деревце, яке у весільному обряді має бути ритуально знищене – заламане, маніфестуючи ідею розриву зв'язку з попереднім дошлюбним статусом і виявляючи ідею дефлорації, в обряді похорону-весілля відноситься на цвинтар, де його кидають у могилу, тим самим виконуючи ритуальну дію переважно апотропейного та профілактичного характеру. Гільце, як спустять дівчину до могили, кидають туди ж за нею [7, с. 351]; «парубкові або дівці дають до домовини також деревце (весільне), що стояло на столі всі три дні» [5, с. 332]; «парубкам призначають друзбів, а дівчатам друзок, котрі при похороні несуть деревце до гробу і затикають у гріб» [5, с. 263].

Відзначаючи ритуальне значення короваю у поховальному обряді, І.Беньковський писав: «Але головний звичай при похованні парубка і дівчини полягає в тому, що печуть «коровай» і «шишки» [1, с. 249]. Значущість цього обрядового атрибуту обумовлена його сакральним-символічним характером. У весільному обряді коровай символізує шлюб, поховальний так само актуалізує шлюбну символіку, вказуючи на поділ коровай під час весільного бенкету. Зі смертю дівчини-нареченої або хло-

пця родичі печуть коровай, кладуть його на труну і після похорону на могилі роздають його присутнім людям. Роблять це для того, щоб разом з похороном влаштувати хлопцю чи нареченій також і весілля, якого ті не дочекалися [31, с. 131]. «Коровай кладуть на віко труни, яке несуть звичайно окремо від труни на цвинтар і тут, перед тим, як спустити тіло до ями, перед відкритою труною, коровай ріжуть на шматки і по шматочку наділяють усіх, хто бере участь у похованні» [1, с. 249].

Крім інших весільних атрибутів, в обряді похорону-весілля наявні весільна короґва і весільний меч. В українській традиції «весільна короґва» – це «невелика хороґва, зроблена з хустки, прив'язаної до палиці. Дружба, який тримає її, дістає наймення «хорунжого» [28, с. 312]. При похованні незаміжніх та неодружених, як пише В. Данилов, «до хреста, що звичайно несуть попереду погрібового походу, прив'язується рушник, а до короґов хустки» [7, с. 351].

Як і весільна короґва, весільний меч належить до весільного обряду і пов'язаний з концептом «здобування» нареченої. Символіки весільного меча не однозначна. Очевидно, в далекому минулому тут поєднувалися елементи любовної і захисної магії. Про захисне призначення даного символу свідчать і слова, якими на весіллі супроводжувалася ця обрядодія: «Щоб від поїзда вдалялась нечиста сила» [2, с. 65]. Меч – це атрибут учасників поїзда нареченого, власне «світилок», молодих дівчат, серед яких є й «старша світилка», здебільшого – сестра молодого. Вона тримає «запалений світильник, тобто шаблю, іноді дерев'яний хрест; шаблю перевито великою восковою свічкою і пов'язано калиною і васильками» [18, с. 30-31]. «Меч цей, – зазначає П. Чубинський, – буває здебільшого дерев'яним, але трапляється іноді дістати десь стару шпагу або шаблю. Як дерев'яну, так і металеву «шаблю» або «меч» завивають рutoю, барвінком, «ласковицями», васильками, калиновим цвітом та ін. Зеленню» [28, с. 262]. Введення цього атрибута акцентує шлюбну символіку обряду похорону-весілля: «Свасі дають у руки воскову свічку і меч, як годиться на весіллі» [28, с. 709].

В обряді українців Буковини під час похорону неодружених здійснювалася також імітація весільних обрядів: формували весільний почт, запрошували боярів-друзьбів, дружок, світивок.

Обряд, як бачимо, також визначає ролеві функції учасників похорону-весілля як чинів весільного обряду; при цьому наявним є перенесення термінології учасників весілля на учасників поховання. Так, хлопців, які несуть померлу дівчину, називають на цей час «боярами», а дівчат, що несуть померлого парубка, – «дружками», подібно до того, як на весіллі кличуть «боярами» хлопців, які ведуть наречену до вінця, а «дружками» дівчат, які ведуть хлопця до вінця» [1, с. 250]. Молоді парубки й дівчата, виключені з кола учасників поховального обряду в інших випадках на похованні небіжчиків старшої вікової категорії (численні застережні й заборонні дії), у випадку смерті незаміжніх та нежонатих стають обов'я-

зковими учасниками похорону-весілля, і до їхніх функцій належить виконання усіх найважливіших моментів символічного весілля. Учасники похорону-весілля:

– плетуть вінок і виготовляють весільні атрибути: «Мати голосить, як дівчата плетуть вінок: «Світилки мої, приятельки мої, сусіди мої молоді! За кого ж ви мою дочку виражаєте?!.. Дочко моя, молода моя!.. Подивися, який вінок тобі сплели світилки твої, товаришки...» [17, с. 233].

– несуть весільні атрибути: «Парубкам призначають дружбів, а дівчатам дружки, котрі при похороні несуть деревце до гробу» [5, с. 263]. «Дружкам... дають запалені зелені свічки і таким чином похід йде до могили» [28, с. 709; 5, с. 388].

– несуть труну і віко труни, при цьому повсюди й послідовно дотримувалися дії нести труну, що експлікує особливий характер похорону-весілля і функції учасників обряду. На цвинтар труну з тілом несуть завжди відкритою і окремо від віка. При цьому, якщо ховають дівчину, то труну й віко несуть хлопці [1, с. 250].

Кількість учасників обряду, що має публічний характер, співвідносна як з кількістю їх на весіллі, так і з притаманною обряду поховання семантикою парного числа. Коли виносять з хати померлу дівчину, то збирають дружок, старостів, бояр і свашку; усіх їх така ж кількість, як і на весіллі [7, с. 352].

Померлого хлопця чи дівчину називали на Буковинській Гуцульщині князем чи княгинею, а у Передгір'ї та рівнинній зоні Буковини – молодим (молодою). Їм обирали пару серед живих, запрошували вінчальних батьків.

Зовнішня відзначеність учасників обряду вказує на проведення ритуального весілля, разом з тим, низка апотропеїчних засобів апелює до заповіжних дій: «Парубки, які несуть віко, перев'язують шаліки через плече, як весільні дружби» [5, с. 387]. Дружкам пов'язують на голови чорні стрічки [28, с. 709]. Дівчата, що несуть труну і віко від неї, перев'язують собі руки низками червоного намиста [7, с. 351] або червоними стрічками [17, с. 233].

На Буковині присутнім хлопцям на такому похороні прив'язували на лівому боці грудей хустинку у вигляді трикутника, повернутого гострим кутом донизу, а дівчатам – квітку з листя барвінку або гілочок мирти.

– отримують подарунки: рушники, хустки, стрічки тощо [28, с. 709]. Якщо померла була єдиною дочкою, то мати після похорону скликає до себе всіх подруг небіжчиці-доньки і, відкривши скриню, починає діставати звідти все те, що приготувала для себе дочка-небіжчиця як придане (плахти, хустки, сорочки і т. п.). Все це дарується подругам померлої [28, с. 709]. Дарування одягу відбувалося і в поминальні дні.

До учасників символічного весілля відносять й чин символічного нареченого, соціальна роль якого нерідко не закінчується після завершення поховального обряду. Символічного нареченого обирали в багатьох мі-

сцевостях України. Цей чин згадується у багатьох дослідників. Для неї на той світ призначається наречений. Хтось з парубків – здебільшого той, що кохав небіжчицю, – обирається за молодого: йому перев'язують руку (хусткою) і в такому вигляді він проводить небіжчицю... Після цього в родині померлої він вважається зятем, а в загальній думці, здається, вдівцем» [23, с. 53]; «як умре дівчина, то за деревищем іде один парубок убраний «ек під вінок» – се князь» [5, с. 332]; «у деяких місцях небіжчиці (дівчині) призначають парубка – нареченого, який іде за труною, одягнений стосовно свого звання» [31, с. 131]; «одному парубкові перев'язують руку хусткою і одягають на перст каблучку: цей парубок заступає молодого» [7, с. 351]; «вибирають одного парубка за дружбу, одну дівчину – за дружку і, нарешті, одного парубка – за «вдівця», при чому його значення дорівнює становищу нареченого на весіллі» [21, с. 37].

Неодружених небіжчиків на Буковині на кладовище несли обов'язково молоді хлопці, особливо це стосувалось незаміжньої дівчини. Праві руки хлопців, що несли тіло, пов'язували хустинкою, як на весіллі. На такому похороні рідні печуть калач, кладуть його на труну і після усіх дійств на могилі роздають рідним небіжчика. Це робиться з метою проведення весілля, якого вони не дочекались [31, с. 131]. На могилі незаміжньої дівчини обов'язково закопували весільне деревце.

Дерев'яну домовину оббивали чорною тканиною, а зверху застеляли білим полотнищем, краї якого підрізали. Живі квіти при опусканні труни у могилу замінювали на висушені стебла васильку. Труну до цвинтаря несли обов'язково на руках шестеро хлопців у чорному одязі, які через певну відстань мінялися на свіжих носіїв. Рукави у хлопців були перев'язані чорними, а у селах Верхнього Буковинського Попруття і жовтими стрічками. Ними, як і рушничками-ширинками, пов'язували за весільним звичаєм, мовби весільних сватів. Інші хлопці та дівчата, які брали участь у похоронній церемонії, мали на руках білі хустинки. В українців білий колір символізує незайманість дівчини, чорний – журбу, а жовтий – розлуку.

Якщо помирав парубок, який мав даровану дівчиною ширинку, то дівчина повинна була ту шириньку забрати, «аби від мерця си відв'язати» [16, с. 95]. Як вже мали виносити з хати тіло, то люди говорили: «Ади, Яворічка іде свою ширинку відбирати» [16, с. 95].

Дівчина заходила до хати, ставала по правий бік, тулила мерцеві до рук незапалену свічку – це означало, що його життя вже з нею горіти не буде – та й казала: «Ти – там, а я – тут. Там свій закон, а тут – свій. Не бануй (не сердися), що твій топчу, а на свій ступаю. Боже благослови», – опускала свічку у труну. Мама підходила до голови сина, вибирала з-під голови ширинку і клала на серце. Дівчина забирала і йшла до першої проточної води прати для того щоб не снівся. А потім несла цю ширинку до хреста на роздоріжжі, аби за собою її не кликав.

Якщо помирала дівчина, а у хлопця була ширинка, тоді хлопець у труні нею накривав ноги померлої дівчини, «аби не тягнула за собою» [16, с. 95].

Дівчата до похоронної церемонії готували два великих вінки, а на Буковинській Гуцульщині хлопці готували ще й весільне деревце-гільце, які несли попереду домовини в час похорону.

Четверо дівчат з білими хустинками на рукавах несли прикрите вишитим рушником віко труни і дівочий вінок та калач.

Мотив смерть-весілля у плачах за померлими неодруженими стає додатковим фактором, пов'язаним з уявленнями про продовження життєдіяльності на «тому світі».

Нерідко виступаючи квазімотивуванням смерті-від'їзду і характеру збирання (вдягання померлого, масовості – як на весіллі – присутніх), мотив весілля-похорону з'являється часто вже в зачині, стаючи ніби першим імпульсом і композиційним засобом плачу [17, с. 236].

«Ой синку мій, синку, куди ти сі вибираєш такий молоденький? Яке ж я тобі сумне весілля справляю? Я си такого й ни сподівала. Який же з тебе кнезь сумний! ... Встань та подиви сі, як сі твої товариші посходили. Заговори до них хоть одно слово, та подекуй їм за своє товариство. ... Ох кнезю мій, кнезю, яку ти собі кнегиню обібрав» [17, с. 236].

«Марієчко моя, книгине моя! Куди ти сі вібераш? Яке ж я тобі сумне весіле справляю? Я ж то сі не сподівала сего! Я сі тішила, що я тебе виправлю весело, а я тебе так сумно виправляю» [17, с. 236].

Імпровізаційний характер обрядового плачу в українській традиції та його менша обрядова заданість також апелює до мотиву «оженила мати-сира земля» як певного стереотипу, що змальовує локус смерті [17, с. 238] «Зятю мій, мураво моя зелена! ... Подивися на свою молоду, смутну та невеселу. .. Зятю мій смутний та невеселий! Коли ж ти до мене старостів прислав, що тепер то мою дочку взяв?!» [17, с. 238]; «Доню, доню! Що ти наробила? Яке ж твоє весілля невеселе... Одружилась ти з ямою сирою, кришкою гробовою!» [17, с. 238].

Мати дівчини під час виносу домовини з тілом дочки з хати та під час ходу процесії до цвинтаря голосила: «Ой моя дитиночко, / Ой що ж то діється, / Куди ж ти спорядилася, / Ой не думала я / Про таке сумне весіллячко... /...Ой моя донечко! / Яке ж твоє весілля сумне! / Звідки ж тебе виглядати / І коли ти вернешся додому?»

Для хлопця був дещо інший зміст голосінь: Чому ти не встаєш, / Та не скажеш словечка? / Ой устань, Іванку, устань –/ Заговори хоч одне словечко! / На тебе чекає люба Марійка, / З нею ти мав йти під вінець. / Куди ти зібрався? / Який ти файний лежиш [10, с. 380].

У давні часи, щоб якось розбавити батьківську жалобу, присутні впівголоса приспівували сумну прощальну пісню.

У похоронних голосіннях (плачах) містилось скорочене і спрощене відображення уявлень людини про світ. Людина голосила, щоб не тримати весь жаль і біль втрати в собі, вона ніби ділилась своїм горем з людьми, пробуджуючи в них співчуття до себе, розуміння важкої ситуації тощо.

Голосіння як важливий елемент похоронного обряду було виявом почуття страху перед мертвим тілом, проте в голосіннях відображалась також любов до померлого і жаль з приводу його смерті. Ніжні епітети, позитивні характеристики, які звучали на адресу померлого, не були лише способом його задобрення, а були й справжнім виявом горя: Василю моя дорога, / Василю моя золота, / Зозулько моя пишна, / Радість моя одна! / Моя донечко, / Моя радосте, / Моя правдочко, / Ой ти моя гарнесенька, / Моя дорогесенька... [10, с. 379].

У селі Великий Кучурів у 80-х роках ХХ ст. зустрічалося таке голо-сіння за дочкою: Моя донечко, моя княгинечко, / Та якого ж ти собі князя обрала, / Такого тайного, що й мені не об'явила? / Стрічайте, мої родите-лі, мою донечку, / І прибирайте їй містечко біля себе, / І доглядайте, як я доглядала! / Де ж тії вітри набралися, / Що на вишенці листочки позрива-ли?

Глибинна семантика обряду похорону-весілля пов'язана із символіч-ним оформленням ланки, якої бракує, що маніфестує ідею «початку». Весільний обряд під час похорону неодружених не лише змінював – хай хоч символічно – соціальний статус померлих, але був покликаний убе-регти живих від можливого шкідливого діяння з боку померлих раніше строку, померлих неодруженими, саме через це «небезпечних для живих».

Вважалося, що шлюб, який у традиційних уявленнях сприймався як «шлюб навіки», не припинявся зі смертю одного з подружжя. Пошире-ним є уявлення про продовження шлюбного зв'язку на «тому світі»: по-вдовілі мають там з'єднатися зі своїми дружинами. Тому повторні шлю-би укладали між собою звичайно вдівці та вдови. Тут варто згадати про звичай ховати одного з подружжя в підвінечному платті, щоб інший зміг потім знайти його на «тім світі» [17, с.239].

Вищезгадані обрядові дії підтверджують традиційні уявлення, що до «того світу» не можна було з'являтися «без дружини» [23, с. 53]. В деяких місцевостях України люди вірили, що «лише перша жінка буде разом з чоловіком у замогильному житті, а друга й третя будуть «без пари». Ідею невтрати шлюбних зв'язків зі смертю одного з подружжя маніфестує укра-їнський звичай «для того, щоб той з подружжя, що залишився живим, міг вдруге одружитися, на померлому комір сорочки треба залишити розсті-бнутим – «розхристаним» [1, с. 253]. Тому жінка померлого звичайно просить тих, хто обряжає померлого, «не заціпкували чоловікові сороч-ку на грудех», інакше «уна борзо не віддасть си» [5, с. 321]. Також, щоб вдруге взяти шлюб, він (або вона) перед виносом померлого з хати підпо-ясувався червоним поясом і тричі перебігав через дорогу [1, с. 253].

Отже, традиційні народні уявлення, враховуючи весь комплекс по-глядів на життєвий цикл, обумовили як змістову, так і формальну подіб-ність поховального й весільного обрядів у випадку смерті неодружених та нежонатих. Актуалізація весільних елементів у поховальному обряді належить до загальноміфологічного зв'язку смерті й весілля.

Якщо заміна реальної смерті смертю ритуально оформленою є загальною тенденцією поховального обряду [24, с. 204], то введення весільного коду до поховального комплексу стає ритуально-магічним символом, який дістає послідовне вираження. Виявляючись у предметному, дієвому і мовному виразі, він оформлює змістове поле поховального обряду і стає тим культурно-значеннєвим стереотипом, що входить у саму суть традиційного народного світобачення.

Джерела та література: 1. Беньковский И. Смерть, погребение и загробная жизнь по понятиям и верованию народа. // Киевская старина 15, LIV. – 1896. С. 229-261; 2. Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди в Україні: Історико-етнографічне дослідження. – К.: Наук. думка, 1988. – с. 63-65; 3. Гаврилюк Н.К. Поверья и обряды, связанные с наступлением смерти и подготовкой к похоронам. У кн.: Украинцы. – М.: Наука, 2000. – С. 321-325; 4. Гаврилюк Н.К. Традиционная погребальная обрядность Полесья в сравнении с Карпато-Буковинской зоной // Конференция «Балто-славянские этнокультурные и археологические древности. Погребальный обряд»: Тез. докл. – М., 1985; 5. Гнатюк В. Похоронні звичаї і обряди // Етнографічний збірник. – Львів, 1918. – Т. XVIII. – С. 203-426; 6. Гура А.В. Деревце свадебное // Славянские древности. – Т. 2. Д-К. – С. 204; 7. Данилов В. Порівняння смерті і весілля в українських погрібових голосіннях // Україна. – № 3, 1907, ч. 1, 351-355; 8. Захарченко Г.М. Традиційна поховальна обрядовість українців та росіян: до історії етнологічного вивчення в Україні // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії. – . – Т. 2. (18). – Чернівці, 2004. – С. 113-118; 9. Кожолянко Г.К. Духовна культура українців Буковини. – Чернівці: Прут, 2007. – 404 с.; 10. Кожолянко Г.К. Етнографія Буковини. – Т. 2. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 419 с.; 11. Кожолянко Г. Народознавство Буковини. Громадський і сімейний побут. – Чернівці, 1998; 12. Кожолянко Г.К., Рубанець М.В. Повір'я та легенди, зв'язані з поховальною обрядовістю // Національні та етнонаціональні процеси в Україні. – Чернівці, 1997. – С. 177-180; 13. Кожолянко О.В. Весільне деревце як елемент весільної обрядовості Буковини (на прикладі Заставнівського району) // Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали та дослідження. – Том 4: Збірник наукових праць. – Донецьк, 2004. – С. 99-101; 14. Кожолянко Я.І. Буковинський традиційний одяг. – Чернівці-Саскатун, 1994. – 262 с.; 15. Кузеля З. Українські похоронні звичаї й обряди в етнографічній літературі // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – С. 133-173; 16. Маковій Г. Затоптанний цвіт: Народознавчі оповідки. – К.: Український письменник, 1993. – 205 с.; 17. Микитенко О. Українське і сербське «сумне весілля»: прагматика і семантика обрядового тексту // Весільна обрядовість у часі і просторі. – Одеса, 2010. – С. 225-242; 18. Милорадович В. Свадебные песни в Лубенском уезде Полтавской губернии. – Киев, 1890; 19. Мисько Ю.В. Поховальний обряд в контексті світогляду східних слов'ян // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – В. 4. – Чернівці, 1997. – С. 19-28; 20. Мисько Ю.В. Прояви синкретичних релігійних уявлень (за матеріалами поховань населення Верхнього Попруття і Середнього Подністров'я) // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Т. 1 (21). – Чернівці, 2006. – С. 16-27; 21. Охрімівич В. Значение малорусских свадебных обрядов и песен в истории развития семьи. // Этнографическое обозрение. – № 15. – Москва, 1892. – С. 4; 22. Сандуляк І.

Обряд похорону у с. Великий Кучурів // Етнокультура у контексті світової історії / Матеріали VI Міжнародного наукового семінару «Черезовські читання». – Чернівці, 20 березня 2004 р. – Чернівці: Прут, 2004. – С. 241-246; 23. Свидницький А. Великдень у Подолян // Основа – № 11. – 1861. – С. 52-53; 24. Седакова О.А. Метафорическая лексика погребального обряда. Материалы к словарю. // Славянское и балканское языкознание, проблемы лексикологии. – М., 1983. – С. 204-234; 25. Соколова В.К. Об историко-этнографическом значении народной поэтической образности (образ свадьбы-смерти в славянском фольклоре), Фольклор и этнография. Связи фольклора с древними представлениями и обрядами. – Ленинград, 1977. – С. 188-195; 26. Стельмашук Г.Г. Традиційні головні убори дівчат на Поділлі у XIX – на початку XX ст. // Тези доповідей 6-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1987; 27. Ульяновська С.В. Уявлення про духовну сутність людини в контексті поховальної обрядовості // НТЕ. – 1989. – № 3; 28. Чубинский П.П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. – IV, СПб., 1877; 29. Щербий Г.С. Знаковые функции народного костюма // Украинцы / Отв. ред. Н.С. Полищук, А.П. Пономарев. – М.: Наука, 2000. – 535 с.; 30. Юркевич Б. Похоронний обряд с. Михайлівка Глибоцького району Чернівецької області // Буковина – мій рідний край. Матеріали. – Чернівці, 1996. – С. 75-77; 31. Ящуржинський Хр. Остатки языческих обрядов, сохранившихся в малорусском погребении // Киевская старина. – 1890. – Т. 28. – № 1. – С. 130-132.

УДК 39:94(477.86) «1991-2010»

Андрій КОРОЛЬКО

ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ВИВЧЕННЯ ПОКУТТЯ (1991-2010 РР.)

У статті здійснено огляд і аналіз етнографічних досліджень історико-географічного регіону Прикарпаття – Покуття. Звернено увагу на організацію науково-дослідницьких експедицій у регіон області; індивідуальні дослідження окремих науковців-етнологів та краєзнавців; публікації наукових праць з питань етнографії краю; пожвавлення роботи музеїв, які займаються даною проблематикою; організацією на Івано-Франківщині, зокрема і на Покутті, загальноукраїнських та регіональних фестивалів, оглядів свят і спеціальних виставок.

Ключові слова: Покуття, регіон, етнологія, етнографічна література, фольклор, музей, фестиваль.

Андрей КОРОЛЬКО

ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ИЗУЧЕНИЮ ПОКУТЬЯ (1991-2010 ГГ.)

В статье проведен обзор и анализ этнографических исследований историко-географического региона Прикарпатья – Покутья. Обращено внимание на организации исследовательских экспедиций в регионе; индивидуальные исследования отдельных ученых-этнологов и местных краеведов;